

УДК 159.947.5: [796.42.034-056.26]

Деркач В.М.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ МОТИВАЦІЇ ДОСЯГНЕННЯ ТА УНИКНЕННЯ У ЛЕГКОАТЛЕТІВ-ПАРАЛІМПІЙЦІВ ІЗ ПОРУШЕНИМИ ФУНКЦІЯМИ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ПРОТЯГОМ ПЕРЕДЗМАГАЛЬНОГО ПЕРІОДУ

У легкоатлетів-паралімпійців із порушеними функціями опорно-рухового апарату вивчали особливості й схожі тенденції вияву мотивації досягнення та уникнення протягом передзмагального періоду. На початку встановлено існування особливостей вияву такої мотивації, що пов'язані зі спортивною спеціалізацією та етіологією порушених функцій. Після використання традиційного змісту підготовки досліджувана мотивація відзначається тим, що у більшості спортсменів вона залишається на досягнутому рівні, у решти змінюється: у 16,6 % спринтерів – збільшується, в інших 16,6 % – зменшується, але в обох випадках досягає рівня збалансованості прагнення до успіху й уникнення невдач. У 14,3 % спортсменів, які спеціалізуються в метаннях, рівень мотивації змінюється зі збалансованого на домінування прагнення уникнути невдачі. У всіх випадках зміною відзначаються тільки спортсмени з церебральним паралічем.

Ключові слова: мотивація, особливості та тенденції, легкоатлети-паралімпійці, передзмагальний період.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливою складовою спортивної підготовки, особливо на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей, є психологічна [3; 5; 6]. У теорії та методиці накопичено значну кількість даних щодо вдосконалення і корекції такої підготовленості у спортсменів із різною спеціалізацією [3; 9; 13; 15; 21]. Водночас наявні дані відзначаються загальними рекомендаціями в аспекті вдосконалення психологічної підготовленості спортсменів високої кваліфікації з обмеженими можливостями [1; 4; 8; 19; 20]. Що стосується психологічної підготовки легкоатлетів із порушеними функціями опорно-рухового апарату (ПФОРА) на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей, то такі дані взагалі відсутні. Зазначене зумовлює необхідність проведення досліджень в означеному напрямі.

Робота виконується згідно плану науково-дослідної роботи факультету фізичного виховання ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника" на 2011–2015 роки та теми, що фінансується за кошти державного бюджету Міністерства освіти і науки України "Теоретико-методичні основи застосування засобів інформаційної, педагогічної і медико-біологічної спрямованості для рухового і духовного розвитку й формування здорового способу життя" (номер держреєстрації 0115U004036).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із основних завдань під час формування змісту психологічної підготовки спортсменів високої кваліфікації є визначення складових, на які необхідно здійснювати цілеспрямований вплив [5; 6]. Інформація значної кількості спеціальної літератури [7; 10; 12; 14; 16; 21] свідчить, що одним із комплексних показників є мотивація досягнення та уникнення. Водночас необхідно зазначити, що вперше "потребу у досягненнях" і "потребу в уникненні невдач" було виокремлено поміж 27 "психогенних потреб", визначених Г. А. Мюреєм у середині минулого століття. У подальшому було встановлено, що мотив досягнення відзначається мобілізуючим ефектом під час досягнення мети, а сила мотиву уникнення невдачі є стримувальною, що знижує величину провідного мотиву [2; 17]. При цьому найбільш спонукальна сила щодо виконання дій для досягнення мети виникає у випадку середнього рівня складності завдання, тобто при середніх значеннях суб'єктивної ймовірності успіху та неуспіху. Інтерпретація останнього свідчить про таке: "зважуючи" суб'єктивну ймовірність того або іншого результату, суб'єкт приймає рішення про доцільність або недоцільність зреалізувати дії, спрямовані на досягнення мети в умовах невизначеності щодо її досяжності [12].

Що стосується практичного вирішення означеного завдання, то тут можна відзначити наступне. У зв'язку зі складністю внаслідок значних витрат часу та складності аналізу одержаних результатів при використанні проєктивних тестів (ТАТ, інші аналогічні), дослідниками запропоновані більш стандартизовані підходи до оцінки мотивації досягнення та уникнення, зокрема опитувальники. Поміж останніх дотепер найбільш поширеними, виходячи з їх ретестової надійності та розробленості з урахуванням теорії й результатів дослідження мотивації, були запропоновані А. Мехрабіаном та Х. Хермансеном [11; 17]. Водночас деякі дослідники [11] відзначають високий ступінь відповідності метрологічним вимогам реадатованого тесту А. Мехрабіана, який нещодавно запропоновував С. А. Шапкін [18]. Зазначається також, що тест спрямований на визначення двох узагальнених мотивів особистості – мотиву прагнення до успіху та мотиву уникнення невдачі; оцінюється домінування певного з них, а побудований він на основі теорії мотивації досягнення Дж. Аткинсона. У найбільш загальному вигляді тест є опитувальником, що має дві форми – для чоловіків і жінок; його комп'ютери-

зовано, тобто відповіді уводять у спеціальну комп'ютерну програму, яка надає відповідь щодо величини внеску кожного з двох чинників у загальну характеристику мотивації досягнення та уникнення.

Крім цього необхідно зазначити, що незважаючи на наявність необхідного діагностичного інструментарію, а також відносно тривалий час проведення Паралімпійських ігор та виступи на них вітчизняних спортсменів поза увагою дослідників залишаються питання вдосконалення психологічної підготовленості таких спортсменів у передзмагальному періоді для підвищення їх спортивних результатів.

Мета, методи і організація дослідження. *Мета дослідження* – встановити особливості вияву мотивації досягнення та уникнення у легкоатлетів-паралімпійців із ПФОРА протягом передзмагального періоду. Для досягнення поставленої мети використовували комплекс адекватних *методів дослідження*, а саме: загальнонаукові (аналіз, систематизацію, узагальнення); педагогічні (експеримент, що за змістом був констатувальним); психодіагностичні (тест-опитувальник С. А. Шапкіна [18]); математико-статистичні. Для визначення досліджуваного психологічного показника використовували апаратно-діагностичний комплекс "Мультипсихометр-05" [11], яким передбачено дві версії опитувальника (для осіб жіночої та чоловічої статі), що містять відповідно 30 і 32 питання. Формат відповідей на такі питання – сім можливих варіантів, а саме від повного заперечення до повного прийняття. Високий результат тесту засвідчував домінування мотиву досягнення, низький – домінування мотиву уникнення. Тест використовували двічі протягом передзмагального періоду (тривалість 2,5 місяців), – на початку періоду та за тиждень до початку змагань, а саме Чемпіонату Європи. Досліджували 15 хлопців, членів збірної України з легкої атлетики, які мали порушені функції опорно-рухового апарату, що були пов'язані з таким: церебральним паралічем (9 осіб), ампутацією (4), спинальними порушеннями (1), комбінованої етіології (1). Щодо спортивних спеціалізацій, то це біг на короткі дистанції і стрибки (6 осіб); біг на середні дистанції (2); метання (7), а саме спису, ядра і диску.

Результати дослідження. На початку передзмагального періоду встановили, що в усіх спортсменів, які спеціалізувалися у бігу на середні дистанції, оцінка досліджуваної мотивації знаходилась у межах 51,6–60,4 %, тобто засвідчувала збалансованість прагнення до успіху та уникнення невдач. Характерними для таких спортсменів були: активність, реалістичність рівня прагнень, планування на середньо термінову і близьку перспективу, розумний і дозований ризик, а ситуація досягнення успіху або уникнення невдачі, зазвичай, не пов'язана із сильними переживаннями.

Дещо інший результат одержали у вибірці легкоатлетів-паралімпійців, які спеціалізуються на спринті й стрибках. Зокрема з усіх шести досліджуваних двоє відзначалося збалансованістю прагнення до успіху та уникнення невдач (оцінка у межах 51–54,2 %), інші двоє – домінуванням прагнення уникати невдачі (28,1–45,8 %), решта – домінуванням прагнення до успіху (65,6–76,6 %).

У вибірці спортсменів, які спеціалізуються на легкоатлетичних метаннях (спис, ядро, диск), одержали результат, що був подібним до встановленого у попередній вибірці. Так із усіх семи досліджуваних двоє відзначалося збалансованістю прагнення до успіху та уникнення невдач (оцінка у межах 51–60,9 %), троє – домінуванням прагнення до успіху (54,7–78,6 %), решта – домінуванням прагнення уникати невдачі (36,5–40,1 %). При цьому характерними для спортсменів, які відзначалися домінуванням прагнення уникнути невдачі, були: нестійкість рівня прагнень, схильність до екстремальних за рівнем складності виборам цілі (від над простих до надскладних). Водночас потреба уникнення невдачі може суміщатися з високим рівнем тривоги, у ситуаціях, коли необхідно застосовувати прості, добре завчені дії, може виконувати їх більш ефективно і стабільно; у проблемних ситуаціях, у умовах дефіциту часу виконання дій стає непередбачуваним.

Для спортсменів, які відзначалися домінуванням прагнення до успіху, характерним були: стійко високий рівень прагнень, самостійність, прагнення до планування майбутнього на більшій часовій інтервалі, турбота про розвиток своїх здібностей, компетентності у значущих галузях. Водночас перевага надається дещо завищеним, але досяжним цілям, тоді як нереалістично високі відхиляються, а під час вирішення завдань проблемного характеру, що вимагають перспективного мислення в умовах дефіциту часу, ефективність може зростати. У ситуаціях, пов'язаних із ризиком, перевага надається ризику з розрахунком.

Одержані дані свідчили, передусім про існування у легкоатлетів-паралімпійців особливості вияву досліджуваної мотивації на початку передзмагального періоду, що полягала в збалансованості прагнення до успіху та уникнення невдач у бігунів на середні дистанції і приблизно однакової кількості спринтерів та спортсменів, які спеціалізуються в метаннях, домінуючим в яких є прагнення до успіху або уникнення невдач.

Ураховуючи, що наявні у спортсменів ПФОРА можуть позначатися на особливостях вияву їх психологічних показників [Вин; Евс; Sherrill], у досліджуваних вибірках проаналізували ті самі дані, але з урахуванням першого критерію. Встановили, що виявлена у бігунів на середні дистанції збалансованість прагнення до успіху та уникнення невдач є характерною для тих, у кого ПФОРА зумовлені як церебральним паралічем, так і ампутацією. Іншими словами така особливість мотивації не залежить від етіології порушення у них функцій опорно-рухового апарату.

У вибірках спринтерів і спортсменів, які спеціалізуються в метаннях, прагненням уникнути невдач відзначалися тільки спортсмени, ПФОРА яких зумовлювалася церебральним паралічем, хоча у цих вибірках були спортсмени з ампутацією, спинальними ураженнями, комбінованою етіологією. У цих спортсменів, за винятком останніх, досліджувана мотивація відзначалася домінуванням прагнення до успіху, у спортсмена з комбінованим порушенням – збалансованістю обох складових. Водночас

відзначили, що у деяких спортсменів, ПФОРА яких зумовлювалася церебральним паралічем, а спеціалізацією були метання, досліджувана мотивація відзначалася збалансованістю прагнення до успіху та уникнення невдач, у спринтерів – як зазначений варіант, так і домінування прагнення до успіху.

Зазначене свідчило, що зумовленість ПФОРА може бути однією з причин особливостей формування мотивації досягнення та уникнення в легкоатлетів-паралімпійців.

Використання традиційного змісту спортивної підготовки легкоатлетів-паралімпійців протягом передзмагального періоду призвело до результату, що певною мірою відрізнявся від одержаного на початку. Так у найбільш загальному вигляді зміна досліджуваного показника в більшості спортсменів була незначною, а саме від зменшення на 6,8 % до збільшення на 7,3 % ($p > 0,05$). В окремих випадках зміна показника, хоча і була більшою від означеної (негативна на 11,5–12,5 % та позитивна на 9,3–9,4 %), проте також засвідчувала тільки певну тенденцію ($p > 0,05$). Це свідчило, що виявлені у більшості спортсменів на початку особливості мотивації досягнення та уникнення при використанні запропонованого змісту залишилися на досягнутому рівні.

Більш детальний аналіз таких даних, що передбачав урахування спортивної спеціалізації, виявив наступне. 50 % бігунів на середні дистанції оцінка досліджуваної мотивації зменшилася на 11,6 %, наслідком якого була зміна збалансованого типу на домінування прагнення уникнути невдачі. В інших досліджуваних спортсменів такої спеціалізації зміни рівня мотивації не відбулося, оскільки на початку і наприкінці значення показника становило 60,4 %, тобто засвідчувало збалансованість прагнення до успіху та уникнення невдач. При цьому у перших ПФОРА зумовлювалися церебральним паралічем, у других – ампутацією. У спринтерів зміна показника відзначалася дещо іншими особливостями. Так у більшості спортсменів (66,8 %) вияв досліджуваної мотивації залишався на вихідному рівні, причому незалежно від її рівня (домінування досягнення, уникнення невдач або збалансованість прагнення до успіху та уникнення невдач). У 16,6 % спортсменів з означеною спеціалізацією відбулося збільшення значення показника на 7,3 %, результатом якого стало підвищення рівня досліджуваної мотивації, а саме з домінування прагнення уникати невдачі до збалансованості прагнення до успіху та уникнення невдач. У решті 16,6 %, навпаки значення зменшилося на 4,1 %, результат якого – зміна мотивації досягнення на збалансованість прагнення до успіху та уникнення невдач.

Крім цього виявили, що зміною рівня досліджуваної мотивації відзначалися тільки спортсмени з церебральним паралічем, так само як і сталим її виявом разом зі спортсменами, ПФОРА яких зумовлювалася іншою етіологією, зокрема комбінованою та ампутацією.

У вибірці спортсменів, спеціалізацією яких були різні види метання динаміка досліджуваної мотивації відзначалася, передусім тим, що тренувальні заняття з традиційним змістом у 85,7 % істотно не позначилися на рівні, встановленому на початку передзмагального періоду. При цьому зазначене не було зумовлене вихідним рівнем такої мотивації, оскільки він відповідав як домінуванню прагнення до успіху, збалансованості прагненню до успіху та уникнення невдач, так і останньому. Тільки у 14,3 % спортсменів відбулося таке зниження значення показника, що призвело до зміни рівня мотивації, а саме зі збалансованого прагнення до успіху та уникнення невдач до домінування прагнення уникнути невдачі. В останньому випадку відзначили, що: ПФОРА таких спортсменів зумовлювалися тільки церебральним паралічем; у решті спортсменів із такою та іншою представленою у вибірці етіологіями рівень мотивації не змінився.

Висновки. 1. На початку передзмагального періоду у легкоатлетів-паралімпійців, а саме бігунів на середні дистанції прагнення до успіху та уникнення невдач збалансовані, у спринтерів і спортсменів, які спеціалізуються в метаннях, переважають та однаково часто зустрічаються варіанти домінування однієї зі складових такої мотивації.

2. Поміж спринтерів і спортсменів, які спеціалізуються у метаннях та відзначаються різною етіологією порушених функцій, домінування уникнення невдач є характерним тільки для спортсменів із церебральним паралічем, тоді як у бігунів на середні дистанції властива їм збалансованість прагнення до успіху та уникнення невдач, навпаки не залежить від етіології.

3. Використання традиційного змісту спортивної підготовки в передзмагальному періоді у більшості спортсменів не призвело до зміни особливостей їх мотивації досягнення та уникнення. У решті відбулася зміна домінуючого компонента: у 16,6 % спринтерів показник збільшився на 7,3 %, в інших 16,6 %, навпаки – зменшився на 4,3 %, але в обох випадках досяг рівня збалансованості прагнення до успіху й уникнення невдач; у 14,3 % спортсменів, які спеціалізуються в метаннях, рівень мотивації змінився зі збалансованого на домінування прагнення уникнути невдачі; усіх випадках такими змінами відзначалися тільки спортсмени з церебральним паралічем.

Перспективи подальших розвідок у досліджуваному напрямі пов'язуємо з вивченням взаємозв'язків особливостей вияву мотивації досягнення та уникнення та показників фізичної підготовленості, результатів змагальної діяльності легкоатлетів-паралімпійців із порушеними функціями опорно-рухового апарату на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей.

Використані джерела

1. Брискин Ю. А. Адаптивный спорт : учеб. пособ. / Брискин Ю. А., Евсеев С. П., Передерий А. В. – М. : Сов. спорт, 2010. – 316 с.
2. Введение в психодиагностику / К. М. Гуревич, Е. М. Борисова. – М. : Академия, 2000. – 192 с.
3. Вейнберг Р. С. Психология спорта : підручн. / Р. С. Вейнберг, Д. Гоулд. – К. : Олімп. л-ра, 2001. – 335 с.

4. Винник Д. П. Адаптивное физическое воспитание и спорт / Д. П. Винник. – К. : Олімп. лит., 2010. – 608 с.
5. Воронова В. І. Психологія спорту : навч. посіб. / В. І. Воронова. – К. : Олімп. л-ра, 2007. – 298 с.
6. Гогонов Е. Н. Психология физического воспитания и спорта : учеб. пособ. / Е. Н. Гогонов, Б. И. Мартыянов. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
7. Декерс Л. Мотивация. Теория и практика / Л. Декерс. – М. : ГроссМедиа, 2007. – 637 с.
8. Евсеев С. П. Теория и организация адаптивной физической культуры Введение в специальность. История и общая характеристика адаптивной физической культуры : учебн. [для вузов физ. культуры] / С. П. Евсеев. – В 2-х т. – М. : Сов. спорт, 2002. – Т. 1. – 448 с.
9. Ермолаева М. В. Психологическая подготовка легкоатлетов : практ. реком. / Ермолаева М. В., Стрижик А. П., Тер-Ованесян И. А. – М. : Сов. спорт, 1992. – 68 с.
10. Качанова Н. Исследование психологи спортсменов в условиях соревнований / Н. Качанова, А. Ашурков // Теория и практика физ. культуры. – 2006. – № 6. – С. 32–33.
11. Коробейников Г. В. Психофизиологическая организация деятельности человека: монография / Г. В. Коробейников. – Белая Церковь, 2008. – 238 с.
12. Малхазов О. Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю : монографія / О. Р. Малхазов. – К. : Євролінія, 2002. – 320 с.
13. Матвеев Л. П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты : учебн. [для вузов физ. культуры] / Л. П. Матвеев. – 5-е изд. – М. : Сов. спорт, 2010. – 340 с.
14. Моргун В. Ф. Основы психологической диагностики : навч. посіб. [для студ. вищих навч. закладів] / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – 2-е вид. – К. : Слово, 2012. – 464 с.
15. Платонов В. Н. Периодизация спортивной тренировки. Общая теория и ее практическое применение / В. Н. Платонов. – К. : Олімп. лит., 2013. – 624 с.
16. Сопов В. Ф. Шкала мотивационного состояния спортсмена (методика исследования) / В. Ф. Сопов. – Алма-Аты : Казахский ИФК, 2005. – 45 с.
17. Хекгаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекгаузен. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с.
18. Шапкин С. А. Опросник мотивации достижения: новая модификация / С. А. Шапкин // Психол. журнал. – 2000. – Т. 21, № 2 – С. 113–127.
19. DePauw K. P. Disability and sport / K.P. DePauw, S.J. Gavron. – [2nded.]. – Champaign, IL : Human Kinetics, 2005. – 212 p.
20. Sherrill C. Adapted physical education, recreation, and sport: crossdisciplinary and lifespan / C. Sherrill. – [6thed.]. – St. Louis : McGraw-Hill, 2004. – 320 p.
21. Wilmore J. H. Physiology of sports and exercise / Wilmore J. H., Costill D. L., Kenney L. W. – [5th ed.]. – Champaign, IL : Human Kinetics, 2012. – 621 p.

Derkach V.

PECULIARITIES OF REVEALING MOTIVATION OF ACHIEVEMENT AND ELUSION WITH TRACK-AND-FIELD PARALYMPIC ATHLETES WITH MUSCULOSKELETAL DYSFUNCTIONS DURING A COMPETITION PRECEDING PERIOD

Peculiarities and similar tendencies of revealing motivation of achievement and elusion were studied with track-and-field Paralympic athletes with musculoskeletal dysfunctions during a competition preceding period. 15 male members of the track-and-field National team of Ukraine with musculoskeletal dysfunctions related to cerebral palsy (9 persons), amputation (4), spinal disorders (1), combined etiology (1). The sports specializations were sprint and jumping (6 persons); middle-distance race (2); javelin, discus throwing, shot-put (7). To study the indices in question the "Multipsychometer-05" diagnostic complex for males was employed. The format of response – from complete negation to complete approval; high test score was the evidence of dominating motivation of achievement, low score – of dominating elusion of failure. The test was attempted two times during a competition period of 2.5 months, namely at the beginning of and one week before a European Championship. Initially peculiarities of revealing the studied motivation were established which related to sports specialization and dysfunction etiology. After application of a traditional scope of preparation, such motivation remains at the reached level with the majority of athletes, with the rest it changes: it increases with 16.6 per cent of the sprinters, it reduces with the other 16.6 per cent, but in both cases it reaches a balanced level of striving for success and elusion of failure. In all cases the change is only characteristic of the athletes with cerebral palsy. All this testify that it is necessary to consider the received data at the stage of compiling physical and psychological preparation program for track-and-field Paralympic athletes during the competition preceding period to enable higher athletic feats.

Key words: *motivation, peculiarities and tendencies, track-and-field Paralympic athletes, competition preceding period.*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015 р.